

ו. פריחה ושבוג בטרם שואה

התישבות מחודשת בסיווע חברות יהודיות

הרס הפרנסות היהודית ומצבת האטאטורופלי של האוכלוסייה היהודית, והגנוגות של הלק ניכר ממנה להיאחז בעבודת-האדמה — עוררו את ראשיה שלטונו לכון ביתר-יעילות ובמודים רחבים את החומר האנושי "הבלתי-פרודוקטיבי" להתישבות. יתר-על-כן, כמה אנשים בצמרת השלטון הגיעו לככל מסקנה שרצו לרכז התישבות זו באזרחים מסוימים ולהפכו למוחוזות יהודים.

למטרה זו הקימה הממשלה בשנת 1924 ועד-מלכתיה להתישבות היהודים בשם "קומזוט" (ר"ת: קומיטט זמלנוו איסטרויסטבו טרודאשץ'יכסיא ייבראיב"). בראש "הקומזוט" העמד חברה-ממשלה; יתר חברי נתרמו מקרוב העסוקים היהודים: מ. ליטבינוב, ל. קראסן, א. שיגמאן, ג. לארין, א. מרזין, ו. גולדת העסוקנית מ. פרומקין ואחריהם.

עם חרם האחוות הגדלות וחולקת האדמה לפי הנפשות נפתחו אפשרויות גדולות לרכישת קרקע. אולם, כידוע, אין לבצע התישבות ללא בניינאים-מורים, מיבני-משק, אינונטורי חי ודומם, רועים וכד', ולממשלת הוטביתית, בשנותיה הראשונות, היו מעט מאוד אמצעים כספיים ולא יכולת להקציב את הכספי הדרוש למפעל. בדעת הממשלה היה להקציב סכום סימלי לכל מתישב ולהעמיד לרשות המתישבים עצים לבניה מייעוריתה במחרים מוזלים. אנשי הממשלה סברו כי המתישבים יעשו用自己的 אמצעים ושיקעו בספים משליהם, אולם התברר שרוב המועדים להתישבות היו מחותרי אמצעים. כדי להשיג את האמצעים הכספיים החדשים הקים "הקומזוט" בשנת 1925 חברה לתמיכה במושבות היהודיות בשם "אווזט" (באידיש נקראה חברה זו בשם "געזערד"). חברת "אווזט" גישה עשרה אלף חברים ובאותו זמן ניהל "הקומזוט" משאיםמן עם חברות יהודיות בחו"ל-ארץ, על השתפותן במימון ההתישבות. חברות אלו אשר הגיבו את פועלתן אחר המלחמה, רואו בהתישבות היהודית פעולה קונסטורקטיבית. "הגיינט", שבפועלו הפלאנטופית הוציא סכומים עצומים לעזירה סוציאלית, ראה במפעל זה מנוף לביטוסם המשמי של אלף-משפחות וב-29 בנובמבר נחתם ההסכם על פוליה משותפת, בין "הגיינט" וה"קומזוט". ה"גיינט" הקים חברה-בת בשם "אגרא-גיינט", אשר השקיעה במפעל ההתישבות את הסכומים הגדולים ביותר. לפי ההסכם, התחייב "אגרא-גיינט" להשקייע כבר בשנת פועלתו הראשונה לא פחות מ-400 אלף דולר. מוסד זה נגהה מפריבילגיות מיוחדות: הוא שוחרר ממיסים-ממשלה ומסים מקומיים, ולעובדיו הוענקו זכויות של פקידים ממלתיים.

הכלכליים דומים נחתמו גם עם שתי החברות "יק"א" ו"אורט" שפעלו רבות עוד ברוסיה הצארית. יק"א — בשטח ההתיישבות, ו"אורט" בשטח הקניית המלאכה בקרבת יהודים. אחר המהפכה עברו שתיהן לחוץ לארץ אולם לא חדרו לעזרה ליידות רוסיה.

כדי למנוע את חברות ההתיישבות מהיכוכים בגיןן ומכפילות בעולותיהם, הוסכם ביןין לבין הקומזט" לחלק את הפעליה לפי מחוזות ההתיישבות, ולתת לכל תברה לפעול בתחוםי אוורים מסוימים. קרים, למשל, הייתה מחלוקת לששה מחוזות-התיישבות, שבוחמיה מהם פעל האגראר-גיאינט" ובמחוז הששי "אורט". בפלבי חרסון ויקאטרגו נסלב היו מחוזות ההתיישבות מחולקים בין "אגראר-גיאינט" לבין יק"א. ברוסיה-הלהבנה פעל "אורט"; במחוז אודיסיה ובמחוז באלאטה פעל "אורט".

מכל האמור, נראה שבביצוע ההתיישבות השתתפו שלושה גורמים: הממשלה, כלומר "הקומזט" — המkaza את הקרקעות; המתיקות, והחברות היהודיות שמייננו את ההתיישבות וסיפקו לה ציוד והדרכה חקלאית. לכל אחת מהחברות הייתה שיטה מיוחדת בסידור המשקים ובכלכלי ההקצבות. חברות "אורט" קבעה לה כמטרה להביא לכך שימוש האיכרים היהודיים יהיו דומים למשקי האיכרים האחרים שבסביבה. ומכיון שלaicרים הנוצרים היו בניינים קטנים ופשוטים וציד פרימיטיבי הוצרך אף ציודם של היהודים להיות כה. הבית לבנייה מרULA 400 רובל, האורווה — 150 רובל, האנוננטאר חצי והדום, הורעים והתקציב לקיום עד היבול — 500 רובל. בסך הכל 1100 רובל. האגראר-גיאינט" ויק"א כללו בתוכניהם בית-מגורים מרוחה יותר, כרם-גנים או גינפרি ומלחבה, ותקציבם היה מאלפיים רובל ומעלה.

עוד בשנת הראשונה לפועליהם, היא שנת 1925, ישבו 5,226 משפחות על שטח של 100 אלף דיסטנס בקרוב.

לפי מאמרו של ג'. אוסטרובסקי בעיתון "עמעס" נזקקה ההתיישבות של שנת 1925 לمعן השלמת ביסוסה לשולשה מיליון רובל והחברות דאגו למימון זה. לפי אותו מקור נתקינה במוסקבה ביום 23–26 באוקטובר 1925 מועצה משותפת של "קומזט", "אורט" ונציגי מתישבים מאוקראינה ורוסיה הלבנה. במעטה זו הוחלט לנaging שהמתישבים ישקיעו במשק סכומים מסוימים לפי שלוש דרגות: 150 רובל, 300 רובל ו 500 רובל. כאמור, לאמנעו את ההתיישבות מהסרי-היכלות, אולם על המוסדות המתישבים היה לחזור לכך שהמתישבים ישלמו.

עד אז לא שמו לב לתיאום החומר האנושי בכל קולקטיב בשל החיפוזן לקבל אדמה, הקצבות ושאר הנהנות. הקולקטיבים חוברו על רגל אחת, מבعلي אמצעים וחסרי אמצעים, חננים ובעלי-מלאכה. תוך כדי העבודה המשותפת ניתגלו סיכוסים בין המתישבים, בעלי העבר השונה,

ועל כן הוחלט שככל קולקטיב יilocד מוחמר אנושי ממוצא סוציאלי משותף, ג. א. בעלי-ימלאכה עם בעלי-ימלאכה, חנוגים עם חנוגים ומשכילים עם משכילים. כמו כן נקבעה נורמה, שבכל קואופרטיב לא יהיו פחות מ-7 חברי ולא יותר מ-20, ואת הקולקטיבים הקיימים שבהם ניתגלו הסיכוסוכים מן הראווי לפרק לקולקטיבים קטנים יותר. הוחלט גם להקפיד בבחירה המועמדים החדשניים. על כל מועמד למלא שאלון מפורט, לפיו אפשר היה לבחיר את התאמתו של המועמד להתיישבות. לרישום הווקצוב זמן מסוימים — מה-20 בנובמבר 1925 ועד ה-15 בינואר 1926, ומתאריך זה ואילך החלו לאשר ולשלוח את המועמדים למקוםות התנהלותם.

התוכנית לשנת 1926 הייתה ליישוב 10,400 משפחות בפלכים השונים על שטחי קרקע של 250 אלף דיסיטאים. תוכנית רבתี้ זו עמדה עלולות כ-18 מיליון רובל. סכום גדול כזה — לא יכול כל החברות להשקיע. על כן נמשכה התיאשבות הרבבה שנתיים ושלוש שנים. בשנת 1926 ישבו 4442 משפחות על שטח של 91 אלף דיסיטאים, אולם למעשה — אם מחסור אמצעים כספיים או מטעמים אחרים — ישבו רק 2815 משפחות. במשך שלוש השנים (7—1925).

התישבו 12,483 משפחות על שטח של 300 אלף דיסיטאיין בקרוב.

המפעלים התיישbowti בשיאו

עם הייסודו הייתה ל-"קומווט" תוכנית רבת תנופה ומעוף. דבר על כך שבמשך 10 שנים תישבנה 100 אלף משפחות — כוללם 10 אלפי משפחות לשנה. ואלה, יחד עם החקלאים הווותיקים לפני המלחמה, יהוו כח-אדםilon. עובדי-אדמה, כולmr — החלק הרביעי מכלל האוכלוסייה היהודית ברוסיה. הממשלה היקצתה כ-300 אלף דיסיטאים, בעיקר בפלכי אוקראינה וקרים. לצרכי ההתיישבות בשנים הראשונות. אשר לשאר השטחים הדרושים לביצוע התוכנית היו הצעות שונות, כולל יבוש שטחים-יביצות. השטחים הראשונים שהוצעו לרשות ההתיישבות נמצא מלחציהם בפלכי אוקראינה, ככליש בקרים, והשאר ברוסיה הלבנה. בהתאם לטבי הקרקע באזורי הארץ השונים נקבעו מכוסות קרקע לייחידה משפחתיות: באוקראינה 20—15 דיסיטאים, בקרים — 20, וברוסיה הלבנה 25 דיסיטאים. גם החברות היהודיות למימון ההתיישבות עיבדו תוכניות גדולות לרכיב אמצעים בהתאם לתוכנית ה-"קומווט". ההתיישבות הייתה מלאה שתי שאיפות: מחוות חקלאים יהודים, אשר תהיה להם אוטונומיה סמלית בדומה לשאר עמי ברית-המועצות, וחקלאות קולקטיבית. אשר למחוות אוטונומיים לא הייתה החלטה מפורשת. היה זה הלך-רוות בין אידאלת מאישי-השליטה ובקרב כמה מעסקניז-הקומוניסטים היהודים שטיפלו בהתיישבות.

בועידת "אווזט" בנובמבר 1926 השמייע נשיא ברית-המוסדות, קאלינין, נאום ברכבה ארוך ובו רמז שהתיישבות היהודית תעביר בהדרגה לאוטונומיה ואולי הגיע גם לייסוד רפובליקה יהודית-אוטונומית. רעיון השלטון הלאומי העצמי היה נר לרגלי המדיניות הסובייטית בשנים ההן. ראשי המטפלים בתתיישבות התוכנו להושיב את היהודים במקומות מוכזם, כדי שתוקם בהם היהידה הטריטוריאלית האוטונומית. ואמנם הוודות לכוז זה נתהוו כמה מרכזי התתיישבות — או כפי שנקראו מוחוזות — והוכתרו בשם אישי-ציבור רמי' מעלה. בדורות פלך חרסון נוצר מרכז של התתיישבות יהודית בין נהר אינגולץ' והדניפר. למתיישבים החדשניים הוקצו שטחים של 37 אלף דיסיאטין, שטח זה חיבר את המושבות בזוברז'יקוט ושתי המושבות שדה-מנוחה עם המושבה לבובנה אשר על חוף הדניפר. למוחוז ניתן השם קאליניינדורך והוא השתרע על פני 70 אלף דיסיאטין ונכללו בו 49 כפרים, מהם 39 מושבים עליידי יהודים, ו-10 של אוקראינים וגרמנים. במוחוז הוקמו 11 מועצות כפריות, 8 של יהודים ו-2 אוקראינים וגרמנים.

מרכז שני בחרסון שנתהווה סמוך לעיר קרייז'ירוג נוסד ב-1929, והשתרע על פני שטח של 45 אלף דיסיאטין. המושבות הותיקות והישובים החדשניים במוחוז זה מנו 37 כפרים, 15 כפרים אוקראינים ו-2 גרמנים, והיו בו 10 מועצות כפריות מהן 9 יהודיות אחת אוקראינית. המוחוז נקרא בשם ניו-לאטופול והאכלסיה בו בראשית שנות ה-30 מנתה 1,791 משפחות יהודיות, 665

משפחות אוקראיניות ורוסיות ו-74 משפחות גרמנים.

מוחוז סטאלינדורך שנוסד ב-1930, השתרע על שטח של 100 אלף דיסיאטין ומנה כ-30 אלף נפש, מחציהם חקלאים יהודים והשאר אוקראינים, רוסים וגרמנים. במוחוז זה הוקמו 23 מועצות כפריות, מהן 10 יהודיות, 2 אוקראיניות, 2 גרמניות, ו-9 מעורבות.

מוחוז פריז'ורג בקרים אורגן ב-1931 והשתרע על שטח קרוב ל-200 אלף דיסיאטין. הוא חולק ל-31 מועצות כפריות, מהן 15 יהודיות ו-16 מעורבות. בשנת 1935 הוקם עוד מוחוז בשם "לארינדורך" (כל הפרטים והמספרים על מוחוזות יהודים לקחנו מחוברת של מ. האפט שהופיעה בשנת 1936 בידיש).

כמוoper, העדיפה הממשלה התתיישבות קולקטיבית, בייחוד התלהבו משיתה זו אנשי הייבסקציה, אולם הקולקטיביות לא הייתה תנאי מחייב. רבים מהמת ישבים נטו לקיים עיבוד קולקטיבי במשק, אולם במשך שנים התברר שהעיבוד הקולקטיבי גורם לטיכוסכים בין המתישבים. כתוצאה לכך חולקו בישובים רבים הקרקעות המשותפות לחלקות וכל מתישב עבר לעיבוד אינדיידואלי.

יש להניח שהחברות מוחוץ-לאرض שמייננו את התתיישבות היהודית לא

הتلubbו ביותר למשטר העיבוד הקולקטיבי, היות והעומדים בראש החברות הללו לא נימנו על הנוטים לקומוניות או לסתוציאליום. בתור שותפים לביצוע ההתיישבות הקפידו בודאי על חופש הבחירה של המתישב, אם להצטרכ לקולקטיב או לעיבוד באופן עצמאי. ואילו בפלכים בהם ארגנה ההתיישבות בעוזרת המוסד "אוזט" הקומוניסטי גבר הלחץ על המתישבים לעובוד למשטר קולקטיבי. זהה כנראה הסיבה לכך, שרוב היישובים ברוטיה הלבנה היו קולקטיביים. בשנת 1927 מנתה ההתיישבות באזור זה 1211 משפחות אשר היוו 145 קולקטיבים, כולל — כ-8 מתיישבים בממוצע בכל קולקטיב.

בפלך אודיסה קיבלו הקולקטיבים אדמה טובה ובמידה מסוימת וכן הקצבות לבניין וצד, ורוב היישובים הצליחו להקים בתיהם מגורים והוא מזכירים בכלל מושרי החקלאות. השדות היו מעובדים בידי ייעילות ומנבאים יבולים יפים. ביישובים בפלך חרסן נהנו המתישבים החדשניים משכנותם של יישובים וותיקים, מהם למדו דרכיהם בעבודה ובנהלת המשק. האדמות ברוטיה הלבנה נפלו בטיבן מלאה שבשותות אוקראינה ודרומ-ירוסיה, אולם המתישבים היהודיים שמצבם החומרិ לא היה משופר ביותר גם לפני המלחמה, הורגלו למצוקה ולעבדה קשה, ובעוותת אגרונומים עיבדו את שדותיהם בשיטתיות, זובלו אותם לפיקוראות. במקום חיטה וشعורה, אשר יובילו באזור זה היו זעומיים, זרעו גידולי-ישראל אחרים שננתנו יבולים יותר כדאים. הזרות לטיפול שיטתי בפרות והונתן המתאימה — הצליחו לשפר בהרבה את משק החלב. בצפון אוקראינה קיבלו היהודים חלקות שדה קטנות. אילו זרעו אותן, כדרך האיכרים השכנים, חיטה וشعורה, ספק אם היו יכולים להתקיים עליהן, על-כן זרעו את שדותיהם תירס, חמנית, תפוחי-אדמה וגידולי-shedah אחרים. כדי להשלים את הכנסתיהם היו חוררים אדמה מבתיה החרושת לסוכר ומגדלים סלק-סוכר. לאחר ההרס במשק המדינה היה הסוכר נמכר במחירים גבוהים, וגידול הסלק הביא רוחחים.

לאחר שסופה ברסביה לרומניה — היה מקום לפיתוח ענק גידול הטעב באזוריים אחרים, המתאימים לענף חקלאי זה, שהצלחה בעיקר על חוף הנهر דניסטר. בשנת 1923 גידלו יהודים בפלך פוזוליה טבק על שטח של 900 דיסיאטין. הענף העסיק אז 1500 משפחות, ויש להניח שגם בשנים שלאחר מכן לא ירד מספר זה, ואולי אף עלה.

כמו מלפני המלחמה, שוב בלבטה המגמה להתרسر לענף חקלאי מסוים. ושוב החלו יהודים בפיתוח גני-ירק, בעיקר סמוך לערים הגדיות — אודיסטה, מינסק, קייב, קאמיניץ-פוזולסק ואחרות.

אופי מיוחד היה להתיישבות בקרים, בראשית דרכה. עוד בטרם נוסד ה"קומוט" ותוכנITO הגדולה ליישוב יהודים, באו בשנת 1923 לקרים "חלוצים" חניכי הציונות העובדת, וייסדו 3 מושבות-קומונות דוגמת הקיבוצים בארץ-

ישראל; ואלה שמות הקומונות: "תל חי", "משמר", "מעין". משק "תל חי" השתרע על שטח של 1900 דיסיטאן, "משמר" על 750 דיסיטאן, ו"מעין" על 1100 דיסיטאן. חברי קומונות אלו התכוונו לעלות ארץם, ויסדו את המושקים האמורים במקומות-הכשרה להם ולמאות "חלוצים" שיובאו אחריהם. אנשי הקומונות דמו לחבריו קיבוצים ארץ-ישראלים טיפוסיים: צעירים וצעירות אידיאליים, נלהבים חрезים ומסורים לעובותם. משקיהם היו מעובדים באופן אינטנסיבי והצטיינו ביבולים יפים.

cmskimראשונים בקרים שהחומר האנושי בהם מובהר — הייתה השפעתם רבה על כל היישובים היהודיים שנוצרו אחריהם. מתוך 19 יישובים שנוצרו בקרים במשך שנים עד 1925, הוכתרו 8 בשמות עבריים: ("חקלאי", "יצירה", "עבדה", "התקוה", "אחדות", "איכר", "חריות", "בית-לחם"). למרות זה ש-3 המשקים היו מאורגנים על תורת הקומונה, מפותחים ומציגנים ביובלים טובים, הן לא היו לרצוגם של "יבסקים" אשר ראו עצם שותפים להתיישבות היהודית. בשלושת המשקים האמורים לא ניתנה לקומוניסטים היהודיים דרישת דגל; האוירה הייתה עברית-ציונית ומתוחה שדרה בין חברי המשקים לקומוניסטים. כל עוד הייתה "החולץ" לגאל' ברוטה — לא יכולו לטפל עליהם כל חטא, ורוק בשנת 1927 כאשר נאסר על קיומן "החולץ" ורבים מחבריו נאסרו נשפה סגנת מסרים ועוגנים לחברי הקומונות שלא התכחשו להשקפתם. הם נודרו לנוטש את המושבות ולעלות הארץ, ושלשות המשקים נמסרו למתיישבים יהודים אחרים.

לפי המספרים של שנות 1933-4 — היו בקרים 87 יישובים, על שטח של כרבע ל-200 אלף דיסיטאן. אוכלוסייתם מנתה 25 אלף נפש.

השפה השלטת בכל היישובים היהודיים הייתה יידיש. הספרים שנקראו היו ברוטית ובידיש. ההגלה בכל יישוב נברה על-ידי חבריהם-המקום. המתישבים החלו להסתגל לעבודה ולהחיי הכפר. נוסף להתיישבות בפלבי רוסיה האירופית החקילית הממשלת הסובייטית 1928 לבעץ מפעל התעשייהות ובניינם בחבל בירוביג'אן שבאסיה, להושיב שם רביע מהאוכלוסייה היהודית על שני מיליון דיסיטאן ולהפוך את בירוביג'אן, במשך הזמן, לטריטוריה אוטונומית של היהודים. אולם גם תחילה ביצועה של תוכנית עצומת-מדים ומרחיקת-כלכת זו לא התקדם כפי שתוכנן. כבר בהתחלה החלו מתגלמים קשיים, והתוכנית הרחבה צומצמה במידה ניכרת. גם ב策ומצמה היה בתוכנית בירוביג'אן סיוכי גדול לגבי היהדות הסובייטית בשנות ה-30. בתקופת הטיהורים הפוליטיים בשלהי שנות ה-30 ואחר-כך בשנות מלחמת-העולם השנייה נגוזה התוכנית המקורית מתלופת קאלגין, ומפעל בירוביג'אן שקע וכמעט נשכח (ראה בנספחות).

לפי מפקד התושבים בשנת 1926 מנתה האוכלוסייה החקלאית היהודית ברוסיה המועצתית 155,400 נפש.

לפי מטפירים רשמיים אחרים, מנתה האוכלוסייה החקלאית היהודית

בשנת	1927	—	165	אלף נפש
בשנת	1928	—	220	אלף נפש
בשנת	1931	—	255	אלף נפש

אליהם המספרים שפורטו, ואלו לפי חישובים של סטטיסטיקאים אחרים, שלקחו בחשבון את העובדים, נמצא — לפי יעקב לשצינסקי — רק 220 אלף נפש בחקלאות, ולפי אחרים אפילו פחות. מספרים אלה לא תאמו לתוכנית המכסיום שהמשלה הסובייטית קבעה בשנת 1924. אך-על-פי-כן אין לבטלם, אם גם נקבעו את מספריו של יעקב לשצינסקי לפייהם היו בראשית שנות השלושים רק 220 אלף נפש יהודים בחקלאות, ונחסיר מהם את החלאים הוותיקים מ לפני המלחמה (כ- 60 אלף). הרי במשך שנות הד- 20 התישבו כ- 160 אלף נפש בחקלאות.

בראשית שנות הד- 30 היה יחס החקלאים היהודיים לגבי כל האוכלוסייה היהודית 10 : 1, כאמור — כ- 10%. וזה אחוז החקלאים היהודיים הגבוה ביותר בדברי ימי יהדות-הروسית ויהודיה-הגולה בכלל.

שטחי הקרקע ברשות ההתיישבות היהודית בראשית שנות הד- 30 נאמדו ב- 800 אלף דיסיטאין (למעלה מ- 8 מיליון דונם). אמנם לא כל השטחים היו מעובדים באופן מסכימי, אולם הם אפשרו קליטת כמה אלפי-משפחות חדשות. אלה היו שנות השיא בהתיישבות היהודית בברית-המועצות. מכאן מתחילה הירידה.

הירידה וסיבותיה: השוואת

לפי העתח "עמץ", מראשית Mai 1938, היו קיימים בברית-המועצות בערך היה 600 קולוחזים יהודים ובהן 25 אלף משפחות; ואלו העתון "שטער" קבע באוגוסט 1939 את מספר הקולוחזים ל- 500 (לפי ספרו של י. לשצינסקי על היהודים בברית-המונרכיה היהודית ירצה בשרות 1939 ל- 150 אלף נפש בקירוב, או כ- 5% מהאוכלוסייה היהודית שמנתה באותה שנה 3,020,000 נפש).

מה היו הסיבות שגרמו לירידה זו? לפי החומר הרב שנכתב על ההתיישבות היהודים ברוסיה הסובייטית נוכל לקבוע את הגורמים הבאים: —

א) בסוף שנות העשרים הוכרז בברית-המועצות על תקופת החומש

הראשונה, שאחד מתקדיה היה לזרז את קצב התיעוש במדינה. מפעלי הרשות הוקמו במספר רב ונוקו בידיים עובדות. מפעלים נפתחו לרוחה בפני האוכלוסייה, כולל היהודים, ללא אפליה כלשהי. תנאי העבודה במפעלים היו נוחים לאין ערוך יותר מאשר בכפרים, והבטיחו רמת-HIGH גבואה. מכל כפרי רוסיה החלו לזרום כוחות-אדם למפעלי-התעשייה בערים, וגם היהודים תפסו בעבודות אלה מקום ניכר. בשנות ה-20, שנות הזועם הכלכליים הכלכליים שלآخر המהפכה — נהרו אל הכפר רבים מהפובליטרים בעלי- מלאכה. עם פיתוח התעשייה מצאו בעלי-המקצועות מקומות נכבד בתיעוש ותנאים טובים יותר.

(ב) הסקיציות היהודיות במפלגה הקומוניסטית ראו, בדרך כלל, חשיבות רבה בהפיכת המוני-היהודים לפוליטרים, במלוא מובן המלה. בועידת הקומו-ניסיטים היהודיים בשנת 1926 — עוד לפני שהוכרו על תוכנית החוםש בתיעוש — הביע חלק מצריי הוועידה השקפתו, שרצוי יותר להעיבר את הפובליטרים היהודיים זו גברה עם הכרזות החוםש.

(ג) התעשייה, כמובן, זקקה לא רק לפועלים פשוטים ובעלי- מלאכה אלא גם לאנשים בעלי-השכלה ואינטלקטואליים שיוכלו להתחמות בעבודות עדינות בעבודות. בקרב המתישבים בגלל הדחף הכלכלי היו ודאי לא מעטים בעלי-השכלה תיכונית, או בעלי-ידיעות במקצועות טכניים. מועמדים מסוג זה נתקבלו ברצון במפעל התעשייה, ותווך עבורותם על-ידי מומחים התמחוו גם הם והפכו לעובדים מקצועיים בדרגת המנהלי. תוכנית החוםש בפיתוח התעשייה הייתה, איפוא, גורם חשוב במניין הליכתם של מועמדים נוספים להתיישבות אף לצימצום ההתיישבות הקיימת.

(ד) גורם אחר היה — הכרזות הממשלה, בסוף שנות העשרים, על הנגagement משטר הקולקטיביזציה בחקלאות הסובייטית. כאמור, עם כל העדפת הקולקל-טיביות על משלקים אינדיבידואליים בראשית ההתיישבות — לא דריש שלטון או שההתיישבות תהיה רק על יסודות קולקטיביים. גם המתישבים שעלו על אדמותם כקולקטיב רשיים היו להתרחק ולעבור לצורת ההתיישבות אינדיבידואלית. אין ביזיננו מספרים, כמה המשיכו לעבודה בצדקה קולקטיבית וכמה עברו למשק פרטני, אולי ודי שמספר מסוים מהකולקטיבים נתרפרק; השדות חולקו והחברים הפכו להיות חקלאים עצמאיים. ככל האיכרים ברוסיה שלא נתלהבו ביותר מחוק-הקולחויזים, היה גם יחסם של האיכרים היהודים לשינוי זה שלילי ברובה, וכל מי שדעתו לא הייתה נוחה ממשטר הקולקטיביזציה ניתנה לו אפשרות להסתדר בעבודה אחרת נטש את עבותת האדמה.

בסוף שנות ה-30 עדין הייתה אוכלוסיית ההתיישבות היהודית 5%

למרות צימצום

היקפה-התישבות, היה ב-500 הקולחויזים בהם היו ועבדו

25,000 משפחות — או כ-150,000 נפש — משומם המשך להתיישבות היהודית ברוסיה בת 130 השנים, מאז ראשית המאה הקודמת. אין בידינו כל חומר על מידת הצלחתם בהשוואה עם קולחווזים רוסיים, אולם העובדה שהם החזוקו מעמד חמיש-עשרה שנה, מחזקת את הדעה שהצליחו לא פחות מאחרים, והוכיחו את יכולתם וכוחם בחקלאות כשם שהוכיחו זאת אבותיהם ברוסיה הצארית.

עד שיום אחד באו נחשולי ההרס, הכלין.

הכובשים הגרמנים הציפו את יהדות-רוסיה, ומהו מעל האדמה את הקולחווזים, על יושביהם היהודיים. הכהרים שודדו, נשרפו ונחרבו על-ידי צבא הכובש ועל-ידי רוסים ואוקראינים. גורל תושביהם היה שמד וכליה, כגורל כל האוכלוסייה היהודית בשטחי הכיבוש.

יתכן שהקלאים בודדים אשר נשארו בחיים אחרי השואה חזרו לקולחווזים שלהם, שבינתיים נתיישבו בהם אחרים; ואישם מצוים עוד יהודים ברוסיה המועצתית, העובדים עבדות-אדמה; אולם ידיעות ברורות על כך אין לנו, מפני בני משפחותיהם של הקלאי חרסון ויקטרינוסלאב היושבים בישראל לנו שכן קרובייהם שהמשיכו בחקלאות עד פרוץ המלחמה — נרצחו והושמדו, ולא נשאר מהם זכר.

כך עלה הכרות על ציבור עובדי-אדמה וישראלים איכרים עמלים שהתקיימו מאה ושלושים שנה בדרכם רוסיה.

הרשימה הביבליוגרפית למדור זה בעמוד 428.